

Виходячи з вищесказаного, ми пропонуємо власне визначення **комунікативної толерантності педагога**: професійно значуща якість педагога, яка демонструє ступінь терпіння та витривалість стосовно неприйнятних якостей, станів та вчинків учнів і колег, виявляється на уроках та в позаурочний час і позитивно впливає на продуктивність професійної взаємодії.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у визначенні технологічних моментів формування професійної толерантності, її дослідженні в межах загальної особистісної емоційної стабільності.

Висновки. Комунікативна толерантність педагога – це складний та багаторівневий чинник його комунікативної культури, професійно значуща якість, яка виникає як наслідок самоцінності людини, сприяє продуктивності професійної діяльності, гуманізації стосунків між учителями та учнями, становленню та реалізації особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. / Бойко В. В. – М., 1996. – 472 с.
2. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник. / Н. Ю. Бутенко – К. : КНЕУ, – 2006. – 284 с.
3. Основы педагогического мастерства / [под ред. И. А. Зязюна]. – М. : Просвещение, – 1989. – 302 с.
4. Сайтарлі І. А. Культура міжособистісних стосунків./ Сайтарлі І. А. – К. : Академвидав, – 2007. – 239с.
5. Хомяков М. Б. Толерантность и современная цивилизация / М. Б. Кохтев // Толерантность / [под общ. ред. М. Б. Хомякова, С. М. Хаммела]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – С. 105 – 110.
6. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : навчальний посібник./ І. М. Цимбалюк – К. : 2007. – 464 с.
7. Якубовська О. М., Анненкова І.П. Основи формування емоційної культури майбутніх учителів. / О. М. Якубовська, І. П. Анненкова – Одеса : Астропринт, – 2002. – 158 с.

УДК 378. 147: 908(477)

В.С. Бугрій

Сумський державний
педагогічний університет

ФОРМИ І МЕТОДИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються методичні підходи до організації краєзнавчої роботи у сучасній українській школі; проаналізовано найбільш поширені форми і методи вивчення рідного краю.

В статье рассматриваются методические подходы к организации краеведческой работы в современной украинской школе; проанализированы наиболее распространенные

форми и методы изучения родного края.

Approaches to organization of regional work at modern Ukrainian school are examined in the article. The most widespread forms and methods of study of native edge are analysed

Постановка проблеми. Розробка та аналіз форм і методів навчання завжди були предметом детального вивчення педагогічною наукою. Останнім часом ця тема стає особливо актуальною у зв'язку із запровадженням Державного стандарту базової і повної середньої освіти та переходом до 12-річної школи.

Методологічні підходи, що становили основу загальної освіти, потребують модернізації як у змістовому аспекті, так і в галузі організації навчального процесу. Осучаснення роботи шкіл зумовлюється необхідністю забезпечення дотримання вимог Державного стандарту до рівня підготовки учнів.

Краєзнавство застосовується у школі як у як дидактичний матеріал, а також у діяльності з вивчення довкілля. Тому існує нагальна потреба в дослідженні досвіду краєзнавчої роботи української школи за часів незалежності з метою його вдосконалення і використання в умовах 12-річної школи та профільної освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Спроби дати наукове визначення поняттям “форми” та “методи” навчання на основі певних ознак були зроблені у 50 – 60-х рр. ХХ ст. Є. Голантом, Б. Єсіповим, В. Максимовою та ін. У 70-х рр. ХХ ст. такі вчені, як В. Котов, Х. Лійметс, Є. Рабунський обґрунтували необхідність поєднання різних форм навчання під час надання особливого статусу груповому навчанню. Ці вчені розробили ідеї диференційованого навчання, яке, на їх думку, найкраще чином створює умови для підвищення рівня активної діяльності учнів, покращує якість успішності.

Ефективні дослідження форм і методів навчання були здійснені у 80-х роках ХХ ст. А. Алексюком, Ю. Бабанським, В. Бурлакою, А. Дьомінім, І. Лерненром, М. Скаткінім, І. Чередовим. Ці автори розробили нові класифікаційні підходи до визначення цих понять та обґрунтували необхідність поєднання різних форм і методів у межах однієї освітньої системи.

За часів незалежності ґрунтовні дослідження форм і методів навчання були здійснені А. Алексюком, В. Галузинським, С. Гончаренком, А. Дьомінім, М. Євтухом, О. Кондратюком, Ю. Мальованим, Н. Мойсеюк, О. Пометун, А. Приходько, М. Сметанським, М. Фіцулою, В. Шпортенком, В. Ягуповим.

Проте огляд літератури дає підстави стверджувати, що відсутні дослідження щодо організації краєзнавчої роботи школи як цілісного процесу,

що здійснювався після здобуття Україною незалежності.

Мета статті – здійснити аналіз форм і методів краєзнавчої роботи шкіл у період розбудови національної системи освіти.

Виклад основного матеріалу. Завдяки формам і методам відбувається реалізація змісту шкільної краєзнавчої роботи, в якому виділяються дві складові – теоретична і практична. Теоретичний напрям спрямований на озброєння школярів основами краєзнавчих знань і вмінь ведення наукової роботи. Зміст практичної складової передбачає виконання учнями пошуково-дослідницької краєзнавчої діяльності.

Вивчення рідного краю є невід’ємною складовою Державного стандарту базової і повної середньої освіти та програм для загальноосвітніх закладів. Так, у Державному стандарті відзначається, що змістове наповнення галузі “Суспільствознавство” ґрунтується на українознавчих засадах. “Воно спрямоване на виховання в особистості рис патріота України, активного компетентного громадянина, людини з гуманістичними і демократичними цінностями”. Краєзнавство, як структурний компонент галузі, повинно сприяти розкриттю “сутності соціальних явищ і процесів, що відбуваються в ході історичного розвитку людства загалом і українського народу зокрема” [1, 3].

Реалізуючи положення Державного стандарту, наприклад, програма з історії України для загальноосвітніх навчальних закладів (2005 р.) наголошує на важливості вивчення історії рідного краю. У “Пояснювальній записці” до програми вказується, що “вперше більшу увагу приділено регіональній та місцевій історії (історії краю), що дає можливість виховувати патріотичні та державницькі почуття та якості школярів, посилює інтерес до історичної інформації. В темах “історія краю” передбачений насамперед розгляд історичного матеріалу місцевості, де розташована школа: міста, селища, села району. Зміст відповідних тем передбачає як вивчення конкретних подій, явищ, історичних постатей краю, так і порівняння їх з подіями і явищами, що відбувалися на території країни в цілому. Такі теми потребують широкого залучення учнів до самостійної пізнавальної діяльності, зокрема з елементами досліджень” [4, 5].

Отже, краєзнавча робота тісно пов’язується зі шкільними предметами (історією, географією, літературою, біологією) і для неї характерними є загальноприйняті у загальноосвітніх закладах форми і методи організації навчально-виховного процесу.

Найбільш поширеною навчальною формою краєзнавчої роботи є урок, який продовжує вважатися організаційною основою діяльності школи. Урок проводиться за розкладом, у межах відведеного часу та з чітко визначеним контингентом школярів. Наприклад, у темі “Географічна оболонка” шкільного курсу загальної географії (6 клас) під час вивчення питань взаємозв’язків компонентів природного комплексу й охорони природи вчитель повинен обов’язково використати краєзнавчий матеріал. Так роблять багато вчителів географії, які розповідають учням про природну зону, в якій розташована їх школа, рідне місто (село). Потім пояснюють взаємозв’язки компонентів природного комплексу на прикладі арктичних і тропічних пустинь, екваторіальних лісів і лісів помірної зони. При цьому вони пропонують учням порівняти рослинність і тваринний світ, ґрунти, клімат зони, в якій живуть учні, з іншими зонами. Зіставлення дає учням можливість самим робити висновки про природний комплекс і допомагає краще засвоїти поняття про географічну оболонку [5, 102 – 103].

Проте урочні навчання з вивчення рідного краю мають значні обмеження для творчого виховання і розвитку школяра. На думку вчителів, “краєзнавча робота в школі має бути різноплановою і багатовекторною, носити інтеграційний характер” [8, 10].

Тому у краєзнавчій роботі педагоги все частіше звертаються до інтерактивного навчання. Головним завданням цих методик є намагання навчити учнів думати під час отримання знань над шляхами цього пізнання, застосовувати їх у новій навчальній ситуації. У першу чергу основними формами навчання стають групова та індивідуальна. Значне місце посідають дискусії, рольові ігри або розігрування ситуацій, обмін думками у групах, у класі, розробка проектів, виконання лабораторних робіт тощо [7, 7].

Приклад застосування інтерактивного навчання, побудованого на використанні краєзнавчого матеріалу (тема “Гайворонщина у роки Великої Вітчизняної війни”), пропонує вчитель із Кіровоградщини Р. Засядьвовк. При цьому він звертається до групової форми навчання, указуючи на такі її переваги:

- 1) за однаковий проміжок часу обсяг виконаної роботи набагато більший;
- 2) досягається висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь;
- 3) формується вміння співпрацювати;
- 4) формуються мотиви навчання, розвиваються гуманні стосунки між

дітьми;

5) розвивається навчальна діяльність (планування, рефлексія, самоконтроль, взаємоконтроль) [3, 27].

Під час групової роботи вчитель застосовує методику “дискусійної шкали”, яка допомагає швидко визначити думку класу, розподілитися на групи за поглядами та переконаннями, організувати диспут. Під час вивчення теми: “Наш край у роки війни 1941 – 1945 рр.” (історія України, 11 клас) учитель ставить запитання: “Яке значення мала діяльність партизанського загону “Буревісник” для Гайворонщини?”

Після цього педагог креслить на дошці таку шкалу:
/...../...../...../

Негативне Не визначилися Позитивне

В учнів є папірці з клейовою основою, на яких записані їх імена та прізвища. Діти підходять до дошки і наклеюють папірці відповідно до власних переконань. Далі можна розподілити клас на групи (три) й організувати диспут з вищезгаданого запитання. Головним є те, що учні можуть вільно висловити і відстояти свою думку, спираючись на історичні факти; можуть у процесі диспуту змінити думку і перейти в іншу групу, не боячись бути висміяними чи засудженими. Методика цікава ще й тим, що її можна використати як на початку вивчення теми, так і під час підбиття підсумків, а потім порівняти і проаналізувати, як змінилась загальна думка класу [3, 27].

Проблемою традиційних навчальних форм краєзнавчої роботи є й те, що, як зазначають сучасні дослідники, уроки з вивчення рідного краю посідають другорядне місце. Так у курсі історії України “ці уроки, як правило, проводились (і проводяться сьогодні) після вивчення конкретних тем (підтем) курсу вітчизняної історії, події в регіоні (краї) механічно прив’язувалися до загальної історії. “Малій” історії відводилась роль простого доповнення до “великої” [11, 195].

Ось чому у багатьох школах до навчально-виховного процесу запроваджуються інтегровані краєзнавчі курси як складова варіативної частини навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів. Як уважає вчитель історії з Київщини М. Ходос, метою інтегрованого краєзнавчого курсу є всебічне вивчення краю, що передбачає ознайомлення з його природно-географічними особливостями, політичними, соціально-економічним та культурним розвитком у минулому і сучасності, етнонаціональною характеристикою як складової української нації; виховання у школярів любові до рідного краю, поваги до

традицій і звичаїв населення, інших традиційно-культурних надбань; сприяння становленню світогляду учнів, формування національної самосвідомості засобами краєзнавчої роботи [8, 10].

Сучасні українські педагоги успішну реалізацію перерахованих завдань пов'язують із позакласною краєзнавчою роботою. Ця діяльність орієнтує учителів і школярів на систематичну творчу роботу та на постійне співробітництво.

Позакласну краєзнавчу роботу методисти поділяють на масову, групову, індивідуальну. До масової форми відносять екскурсії, походи, експедиції, вечори, олімпіади, вікторини, конференції, створення шкільних кутків, музеїв, зустрічі з учасниками і свідками історичних подій, видатними людьми, краєзнавчі ігри, позакласне читання. Груповими формами позакласної роботи вважають гурток, товариство, лекторій, видання рукописних книг, журналів, стінгазет, бюлетенів. Індивідуальна робота включає читання літератури з місцевої історії, дослідження документальних матеріалів архівів та музеїв, підготовку доповідей і рефератів, опис пам'ятників історії і культури, спостереження за життям і побутом населення, виконання пізнавальних завдань, виготовлення наочних посібників тощо. Усі позакласні заходи відбуваються у позаурочний час, у школі, з використанням її навчальної, матеріальної бази. Організують цю роботу педагоги [9, 15].

Такі самі форми діяльності властиві і позашкільній роботі з вивчення довкілля. Але організаторами його є позашкільні заклади. Це можуть бути дитячі туристичні станції, музеї, дитячо-юнацькі центри. При них створюються товариства, клуби, малі академії, гуртки [9, 15].

Серед методів краєзнавчої роботи найбільш поширеними у сучасній українській школі є: пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемно-пошуковий; частково-пошуковий, або евристичний; вивчення архівного та краєзнавчого матеріалів, дослідницький.

Пояснювально-ілюстративний метод є традиційним і передбачає таку організацію занять, коли вчитель різними засобами доводить до відома дітей готову краєзнавчу інформацію, а вони лише сприймають її і фіксують у пам'яті.

Репродуктивний метод спрямований на виконання певних завдань за зразком. Так, В. Дерхо пропонує під час вивчення видів давньоруського живопису провести колективне заповнення таблиці на основі аналітичної бесіди за запитаннями: Які жанри давньоруського живопису ви запам'ятали? Де

і як використовувалися фрески, мозаїки та ікони? Які особливості технології виготовлення цих жанрів? Які спільні ознаки жанрів давньоруського живопису ви можете назвати? Чим відрізняється фреска від мозаїки? Яка відмінність ікони від інших жанрів живопису Київської Русі [2, 22].

Останнім часом широкого поширення набув проблемно-пошуковий метод, оскільки він сприяє розвитку розумової діяльності школярів. Учитель історії М. Шеремет пропонує для активізації пізнавальної діяльності дітей здійснювати аналіз географічних топонімів рідного краю, які містять інформацію про різні історичні події. (Мова йде про встановлення причинно-наслідкових зв'язків між назвою та конкретними історичними подіями) [10, 56].

Частково-пошуковий, або евристичний, метод використовується для поступового наближення учнів до самостійного розв'язання проблеми. При цьому вчитель за допомогою прийомів і засобів створює краєзнавче завдання і надає орієнтири для його розв'язання. В. Дерхо використовує цей метод під час проведення уроку-екскурсії на етапі узагальнення та систематизації знань. На дошці записуються речення до половини, а учні повинні їх продовжити: "1. Середньовічний Київ складався з двох частин – це... 2. Першою кам'яною культовою спорудою Києва була... тощо." [2, 23].

Серед методів збирання краєзнавчого матеріалу М. Костриця і В. Обозний виділяють такі: 1) особисте ознайомлення з предметами матеріальної культури і порядком їх фіксації; 2) спостереження за повсякденним життям місцевого населення; 3) анкетування населення; 4) виявлення рівня духовного життя за пам'ятками матеріальної культури [6, 51].

Під час вивчення документальних джерел ці ж автори пропонують дотримуватися такої послідовності: 1) визначити історичні умови виникнення цього джерела; 2) з'ясувати, представник якого класу, стану, соціальної групи його автор; 3) проаналізувати основні питання і проблеми, які порушуються в документах; 4) узагальнити, зробити висновки про результати самостійної роботи з документами [6, 50].

На думку сучасних методистів, дослідницький метод передбачає систему прийомів, спрямованих на розв'язання школярами самостійних наукових завдань. Наприклад, здійснювати самостійний аналіз історичного джерела учням пропонується за такою схемою: 1) назва документа; 2) тема і зміст матеріалу, що розглядається; 3) коротка характеристика наведених у матеріалі фактів, подій, явищ; 4) у якій соціально-політичній та економічній обстановці

відбувались наведені факти. Висновки про причини появи фактів, їх оцінка. Який зв'язок фактів, подій, явищ з минулим і сучасністю; 5) які закономірності або суттєві ознаки розвитку краю виявляються в цьому факті? Чи буде цей факт типовим для краю? [6, 49].

Висновки. Отже, форми і методи краєзнавчої роботи у школі є характерними для більшості навчальних предметів. Провідною обов'язковою формою організації вивчення рідного краю продовжує залишатись урок. Але він має обмежені можливості для реальної індивідуалізації та диференціації навчання школярів. Набагато суттєвішими для розвитку учнів є інтерактивні та позакласні форми краєзнавчої роботи.

Серед методів вивчення довкілля найбільш поширеними у сучасній українській школі є: пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемно-пошуковий; частково-пошуковий, або евристичний; вивчення архівного та краєзнавчого матеріалів, дослідницький. Запровадження цих методів у процес навчально-виховної роботи активізує розумову діяльність школярів, сприяє більш свідомому засвоєнню навчального матеріалу. Крім того, вивчення оточення є додатковим емоційним стимулом для творчості дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Історія в школі. – 2004. – № 1. – С. 1 – 9.
2. Дерхо В. Методика вивчення матеріалу культурологічного змісту на уроці-екскурсії у 7 класі / В. Дерхо // Історія в школах України. – 2007. – № 4. – С. 20 – 23.
3. Засядьвовк Р. Використання інтерактивних форм навчання на уроках історії рідного краю (на прикладі теми “Гайворонщина у роки Великої Вітчизняної війни”) / Р. Засядьвовк // Історія в школі. – 2006. – № 5. – С. 26 – 29.
4. Історія України. Всесвітня історія: 5 – 12 класи : програми для загальноосвітніх навчальних закладів. – К. – Ірпінь : Перун, 2005. – 141 с.
5. Корнєєв О. Методика шкільного географічного краєзнавства / Корнєєв О. – Х. : Основа, 2007. – 144 с.
6. Костиця М. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навчальний посібник / М. Костиця, В. Обозний. – К. : Вища школа, 1995. – 223 с.
7. Мокрогуз О. Інноваційні технології на уроках історії / О. Мокрогуз. – Х. : Основа, 2007. – 192 с.
8. Ходос М. Методичні засади краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі / М. Ходос // Історія в школі. – 2004. – № 4. – С. 10 – 12.
9. Шевченко С. Історичне краєзнавство : конспект лекцій [для студентів, краєзнавців, керівників шкільних гуртків] / С. Шевченко. – Кіровоград, 2002. – 18 с.
10. Шеремет М. Краєзнавчий матеріал на уроках історії України / М. Шеремет // Історія в школі. – 2001. – № 11 – 12. – С. 55 – 58.
11. Шрамченко О. Розробка краєзнавчої складової курсу історії України в програмах основної школи (на основі аналізу шкільних програм періоду незалежності) / О. Шрамченко // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харк. Нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х. : Планета-Прінт, 2009. – Вип. 34. – С. 193 – 196.